

Hátrányos helyzetben – helyzeti hátrányban a felsőoktatásban

Nyüsti Szilvia

Bevezetés

A hátrányos, illetve a halmozottan hátrányos helyzet a felsőoktatási törvényben jogilag pontosan definiált kategória, arról azonban kevés tudással rendelkezünk, hogy e „kemény” mutatók mögött milyen szociológiai jellemzők rejlenek. Arról is kevés információ van, hogy e csoportok azon tagjai, akik átjutottak az alsóbb oktatási szintek számtalan szelektációs szűrőjén és hátrányaik ellenére megjelentek a felsőoktatásban, miben és milyen mértékben különböznek a teljes hallgatói sokaságtól, illetve azoktól a fiataloktól, akik legfeljebb a középiskoláig jutottak el. A tanulmány áttekintést ad arról, hogy mit is takar jogi értelemben e két kategória, majd röviden, a teljesség igénye nélkül utalunk arra is, hogy milyen szelektációs mechanizmusok ellenében értek el ezek a fiatalok a felsőoktatásba. Kitérünk arra is, hogy mit ér ma a felsőfokú végzettség Magyarországon, tehát statisztikai értelemben mit profitálnak azok a diákok, akik hátrányaik ellenére diplomások lesznek.

Az általános áttekintéseket követően elemzésünkben azt szeretnénk bemutatni, hogy e felsőoktatásba hátrányokkal érkező speciális csoport szociális és családi helyzete (szülők iskolai végzettsége, súlyos családi életesemények bekövetkezésének gyakorisága, havonta átlagosan rendelkezésükre álló pénzüsszeg) mennyiben tér el az elsőéves hallgatói alapsokaságtól, illetve azoktól a fiataloktól, akik korán befejezték (vagy legalábbis megszakították) iskolai pályafutásukat. A csoportok jelenlegi munkavállalással kapcsolatos jellemzőit is feltárjuk, továbbá a munkaerőpiacon, valamint a felsőoktatásban is kamatoztatható nyelvtudás mértékét is összevetjük. Ehhez kapcsolódóan a külföldi tanulás, illetve munkavégzés terveit is szemügyre vesszük.

Hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet

A felhasznált adatok lekérdezésének időpontjában hatályos felsőoktatási törvényben foglaltak szerint az számít hátrányos helyzetűnek (továbbiakban HH), aki legfeljebb 25 éves és középsiskolás éveitől családi körülményei, szociális helyzete miatt a jegyző védelembe vette; aki után rendszeres gyermekvédelmi támogatást folyósítottak, rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre volt jogosult, vagy aki állami gondozott volt. Halmozottan hátrányos helyzetű (továbbiakban HHH) az a diák – amellett, hogy teljesíti a fenti feltételek valamelyikét –, akinek a törvényes felügyeletét ellátó szülője a tanuló tankötelezettségének beálltakor legfeljebb az általános iskola nyolcadik évfolyamát végezte el sikeresen. Ebbe a kategóriába tartoznak azok is, akiket tartós nevelésbe vettek (2005. évi CXXXIX. törvény).

A rendszeres gyermekvédelmi támogatás megítélése alapvetően szociális alapú és egy meghatározott havi egy főre eső jövedelemszint alatt élők kapják meg (2012-ben ez 39 900 Ft/fő/hó).¹ A védelembe vétel, az állami gondozottá válás, illetve a tartós nevelésbe vétel azonban egyéb veszélyeztető tényezőket is magában foglal, melyek első esetben még a családon belül, utóbbiaknál pedig már csak azon kívül kezelhetők.

A HH/HHH kategóriába eső diákok már a felsőoktatásba való bejutáshoz segítséget kapnak, hiszen amellett, hogy mentesülnek a számukra nagy terhet jelentő felvételi eljárási díj felének/teljes összegének befizetése alól, előnyben részesítés jogcímén értékes többletpontokra is jogosultak. Felvételüket követően a segítséget igénylők első tanévükben a HÖOK Mentorprogram – Felsőoktatási Mentorhálózat mentorainak támogatására is számíthatnak. Anyagi gondjaikat a rendszeres szociális ösztöndíj próbálja megoldani, ami kiemelt támogatási kategóriákba (11 900/23 800 Ft/hó) sorolja őket (utolsó ismert jogszabály: 51/2007. kormányrendelet). A kormányrendelet 2009-es módosítása óta ez az összeg már nem alanyi jogon illeti meg őket, hanem csak akkor, ha szociális helyzetük alapján elérik a szociális támogatás odaítélésének intézményi ponthatárát (198/2009. kormányrendelet). További potenciális pénzügyi támogatást nyújt számukra a Bursa Hungarica Felsőoktatási Önkormányzati Ösztöndíjrendszer is, amelyhez azonban nem csatlakozott az összes önkormányzat.

Oktatási szelekció

Ebben a részben csak érintőlegesen tudunk utalni arra, hogy a felsőoktatásig terjedő iskolai pályaut milyen szelekciós mechanizmusokat és buktatókat rejt magában a hátrányokkal érkező diákok számára, de szükségesnek látunk egy rövid áttekintést, hiszen csak így értékelhetjük annak a sokszor szűrt alapsokaságnak a jellemzőit, akik mindennek ellenére bejutottak a felsőoktatásba.

Bourdieu és Passeron (1977) közös könyvükben az oktatási rendszert a társadalmi újratermelés színterének tekintik, ahol a társadalmi erőviszonyoknak megfelelően leképeződik a társadalmi

¹ Forrás: <http://kezenfogva.hu/Adatbazis/ellatasok/55.html>. (Letöltés időpontja: 2012. május 24.)

struktúra. Hazánkban különösen érvényesek megállapításaik, hiszen a kutatók már a hatvanas, hetvenes évektől kezdve kimutatták, hogy a szociokulturális háttér az oktatás minden szintjén erőteljes hatással bír az iskolai teljesítményekre (Ferge, 1972). Ez megjelenik az iskolai kudarcok (bukás, évismétlés, lemorzsolódás), az érdemjegyek és a középiskolai továbbtanulás terén is. Az általános iskola végén nyújtott teljesítmény szociális helyzettel való összefüggései az egyre hierarchizáltabbá váló közoktatásba való bejutás során sajátos szegregációs folyamatokat indítottak el (Gazsó, 2006; Andor–Liskó, 1999). A szociális hátrányokkal küzdő diákok jelentősen kisebb arányban választják ugyanis az érettségit adó képzéseket, ami így a felsőoktatási továbbtanulás lehetőségeit már ekkor, 14–15 éves korukban jelentősen behatárolja. Más elemzések is taglalják, hogy hazánk iskolarendszere önmagában alkalmatlan a társadalmi egyenlőtlenségek leküzdésére, és nemzetközi összehasonlításban is igen rossz a helyzetünk (Róbert, 2004; Keller–Mártonfi, 2009; Cs. Czachesz–Radó, 2009).

A buktatók sora egyébként már óvodáskorban megjelenik, hiszen a halmozottan hátrányos helyzetűek körében jóval átlag feletti az óvodáztatásból teljesen kimaradók vagy azt igen későn kezdők aránya (Havas, 2006). Az oktatás teljes rendszerén végigvonuló szelekció még a felsőoktatás kapujában sem hagyja érintetlenül a diákokat, hatása még ekkor is egyértelműen kimutatható. Ez megnyilvánul például abban, hogy az alsóbb társadalmi rétegekből származó fiatalok alacsonyabb presztízsű képzésekre kerülnek be a felsőoktatásba (Szemerszki, 2009a, 2009b), valamint a felsőoktatási intézmény kiválasztásakor kisebb arányban célozzák meg a fővárosi képzőhelyeket (önszelekció) és kevesebben is jutnak be oda közülük, mint jobb helyzetű társaik közül (Ceglédi–Nyüsti, 2011).

A diploma tétje

Tekintsük át röviden, hogy statisztikai értelemben mi a magasabb iskolai végzettség elérésének/el nem érésének a következménye. Nézzük meg, hogy mi forog kockán akkor, amikor egy fiatal iskolai életútjának egyes állomásaihoz ér, és ott bizonyos társadalmi kényszerek és egyéb nyomások hatására döntést hoz. Különösen az érdekel most minket, hogy átlagosan mit nyer az a diák, aki megszerzi a felsőoktatásba való belépéshez szükséges jogosítványt – az érettségit, és ennek birtokában a felsőoktatást is sikeresen elvégzi.

Az iskolai végzettségben mutatkozó különbségek az eltérő életesélyek és a társadalmi egyenlőtlenségek kiemelt forrásai Magyarországon. Az iskolai végzettség kategóriáiban jelentős eltéréseket találunk a munkanélküliségi ráta, az átlagkeresetek (Fazekas–Kézdí, 2011) vagy a 30 éves korban várható további életevek számát tekintve is (Kovács–Hablicsek, 2006). Vajon az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek között is számottevő még ez az eltérés?

Az 1. táblázat tanulsága szerint igen: a felsőfokú végzettségűek foglalkoztatási rátája mindkét nem esetében körülbelül 20 százalékponttal magasabb, mint az érettségivel rendelkezőknél. A munkanélküliségi ráta nagyságrendileg feleakkora, az alacsony keresetű dolgozók közé kerülés esélye pedig hatoda az érettségiző csoportot jellemző mutatóknak. Az 1. ábrán azt is láthatjuk, hogy a felsőfokú végzettségűek már pályájuk elején némi bérelőnyre számíthatnak, ami életkoruk előrehaladtával tovább növekszik, és átlagkeresetük akár több mint kétszerese

is lehet a csak érettségizettekének. Az életesély-különbségek tehát számottevőek a középiskolai érettségivel és a felsőfokú oklevéllel rendelkezők csoportját összevetve is, így e két lépcső közötti átmenet vizsgálata is fontos.

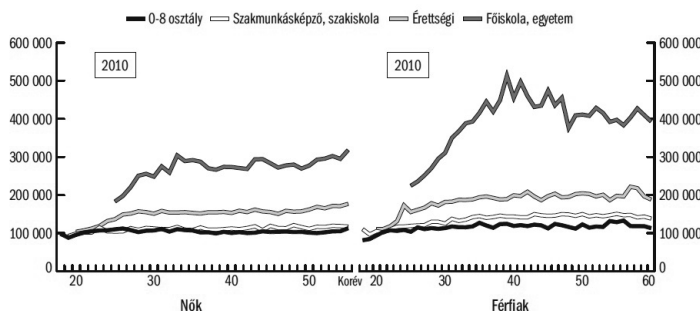
1. táblázat. A foglalkoztatási és a munkanélküliségi ráta, illetve az alacsony keresetű dolgozók aránya a különböző iskolai végzettségűek százalékában (2010)

	Ált. isk. 8 osztály és kevesebb	Szaktanulmányi, szakiskola	Gimnázium és egyéb érettségi	Főiskola, egyetem	Összesen
Foglalkoztatási ráta, férfiak	28,7	68,1	64,6	82,1	60,4
Foglalkoztatási ráta, nők	23,6	56,4	54,3	74,6	50,6
Munkanélküliségi ráta, férfiak	26,9	12,1	8,4	4,9	11,6
Munkanélküliségi ráta, nők	22,8	12,6	9,5	4,5	10,7
Alacsony keresetű dolgozók aránya*	43,4	33,3	17,3	2,9	21,2

Forrás: Saját szerkesztés Fazekas–Kézdi, 2011 alapján

*A medián kereset kétharmada alatt keresők aránya.

1. ábra. Életkor kereseti profilok iskolai végzettség szerint 2010-ben (korév és átlagos bruttó reálkereset, Ft)

Forrás: Fazekas–Kézdi, 2011, 299

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a felsőoktatási expanzió egyfajta belső differenciálódást is elindított, melynek eredményeképpen az alacsonyabb társadalmi háttérből érkezők az alacsonyabb presztizsű képzésekbe szorulnak (Szemerszki, 2009a, 2009b). Emiatt nemcsak a diplomával rendelkezők és nem rendelkezők között, hanem a különféle felsőfokú végzettséget megszerzők körén belül is töréseket találhatunk az életesélyek tekintetében. Ezt jelzik a különböző képzési területeken végzettek havi nettó átlagkeresetében tapasztalt hatalmas eltérések is (Veroszta, 2012). A felsőfokú végzettség azonban mindezt figyelembe véve még mindig komoly – és sokszor az egyetlen – kitérés lehetőséget jelenti a társadalom alsó rétegeiből érkezők számára.

HÖÖK Mentorprogram – Felsőoktatási Mentorhálózat

Az alsóbb oktatási szintektől a felsőoktatás felé haladva a hátrányos helyzetű diákok számának megfogyatkozásával párhuzamosan azok a komplex programok is eltűnedeznek, amelyek e csoport megsegítésére jöttek létre. A felsőoktatásban a HÖÖK Mentorprogram – Felsőoktatási Mentorhálózat pótolja ezt a hiányt. Ez egy olyan esélyegyenlőségi program, amely az alap, osztatlan és felsőfokú szakképzésbe belépő elsőéves hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű hallgatókat² támogatja egy felsőbb éves, azonos intézményben és szakon/képzési területen tanuló kortárssegítő (mentor) bevonásával.

A mentorokat jelentkezésük után szóbeli meghallgatás során választják ki arra, hogy a következő tanévben személyesen segítsék a rájuk bízott hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű hallgatókat (mentorált). Feladatuk a mentorált hallgató intézményi beilleszkedésének megkönnyítése, illetve felkészítése a segítség nélküli egyetemi életre. A mentor ennek érdekében bevezeti mentoráltját a hallgatói élet elsőre idegennek és bonyolultnak tűnő bürokratikus rengetegébe: tanácsokat ad tanulmányi és oktatási ügyekben, informál az aktuális pályázatokról, hallgatói juttatásokról és ösztöndíjakról. Emellett az informális segítségnyújtás a hallgatói élet minden egyéb területére is kiterjedhet: a mentor eligazíthatja mentoráltját a kezdetben ismeretlen városban és a felsőoktatási intézmény épületeinek útvesztőiben, belátást adhat a népszerű szórakozási szokások világába, kedvező étkezési és vásárlási lehetőségekre hívhatja fel a figyelmét. Otthonosabbá teheti az egyetem/főiskola intézményi rendszerét és annak környezetét, ezáltal csökkenti a lemorzsolódás kockázatát, illetve nagyobb önbizalomhoz és helyzetelőnyhöz juttatja a hátrányokkal érkező elsőéveseket. A program továbbá képzéseket és közösségi rendezvényeket is nyújt mind a mentorok, mind a mentoráltak számára (Szűcs, 2009; Kovács–Szűcs, 2011).

A programba minden olyan hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű elsőéves hallgató bekerülhet, aki a felsőoktatási jelentkezés során előnyben részesítés címén többletpontban részesült, a programban való részvételi szándékát jelezte felvételi lapján, illetve felvételt nyert bármely magyarországi felsőoktatási intézménybe, ahol meg is kezdte tanulmányait. A 2010/2011-es tanévben 1288 mentorált hallgatót segített a program 374 mentor bevonásával, míg a 2011/2012-es tanévben némileg alacsonyabb létszámokkal: 1244 mentorálttal és 322 mentorral működött a program. A két tanévben összesen 81 régiós és két nagyobb országos rendezvényre került sor a Mentorprogram keretein belül.³

A Mentorprogram hatását jelzi, hogy egyre növekvő számban jelennek meg egykori mentoráltak a mentorok között. A program résztvevőinek körében 2010-ben lefolytatott kutatás eredményei szerint a válaszadó mentorok 16%-ára volt igaz, hogy korábban mentoráltak voltak, míg az ekkor mentorált hallgatók kétharmada nyilatkozott úgy, hogy szívesen lenne mentor a jövőben (Kovács, 2010). Ennek köszönhetően a célcsoport egy részének felsőoktatási pályafutására nemcsak egyetlen tanéven keresztül hathat a program.

² A program nem tesz különbséget a különféle finanszírozási formák és munkarendek hallgatói között, de általános tendencia, hogy a programot igénybe vevők többsége nappali tagozaton és államilag támogatott formában folytatja tanulmányait.

³ További információk: <http://hook.hu/hu/web/mentor>

Felhasznált adatok

Kérdéseink megválaszolásához az Ifjúság2008 kutatás,⁴ valamint a HÖOK Mentorprogram 2010 tavaszán, mentoráltak (elsőéves hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű hallgatók) körében lekérdezett adatbázisait⁵ használtuk fel. A kutatás kérdőívét a 2009/2010-es tanév összes érvényes e-mail címmel rendelkező mentoráltjának kiküldték (907 fő), melyből 422 kérdőív visszaérkezett, így jutottunk részletes adatokhoz e speciális hallgatói csoportról (Kovács, 2010).⁶ A válaszadók tehát a felsőoktatási törvényben foglalt hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű kategóriáknak felelnek meg. Jellemzőiket az Ifjúság2008 kutatás adatbázisának (N = 8076 fő) két olyan részcsoportjával vetjük össze, akik bizonyos szempontokból hasonlítanak célcsoportunkra.⁷ Az egyik részcsoportot azok az alapképzésben, egyetemi vagy főiskolai, illetve felsőfokú szakképzésben tanuló diákok jelentik, akik – hasonlóan a mentoráltakhoz – a kérdőív kitöltésének évében kezdték meg felsőfokú tanulmányaikat (N = 181 fő). A másik csoportot azok a fiatalok alkotják, akik legfeljebb 20 évesek, legmagasabb iskolai végzettségük nem haladja meg az érettségit és jelenleg semmilyen formában sem tanulnak (N = 473 fő). Ez természetesen nem zárja ki, hogy a jövőben folytatják majd iskolai pályafutásukat. Jelenleg legmagasabb iskolai végzettségüket tekintve 45%-uk legfeljebb a nyolc általánost, 27%-uk a szakmunkásképzőt/szakiskolát, míg további 28%-uk a szakközépiskolát/gimnáziumot fejezte be sikeresen. Már ebből is látszik, hogy egy rendkívül heterogén csoportról van szó: találunk körükben olyanokat, akik már a nyolc általános elvégzése előtt lemorzsolódtak, illetve olyanokat is, akik az érettségijüket is megszerezték, egyszerűen csak nem (vagy egyelőre nem) léptek be a felsőoktatásba. A csoportban vélhetően felülreprezentáltak a hátrányokkal küzdő fiatalok, de semmiképpen sem azonosak tehát velük. Természetesen az elsőévesek csoportjában is találunk hátrányos helyzetű fiatalokat, de a rendelkezésünkre álló adatok alapján náluk sem áll módunkban az elkülönítésük. A két kontrollcsoport emiatt nem

⁴ A kutatás támogatói a Szociális és Munkaügyi Minisztérium, a Munkaerő-piaci Alap Képzési Alap és a Munkaerő-piaci Alap Foglalkoztatási Alap volt. A kutatást Bauer Béla vezette (Szabó–Bauer, 2009).

⁵ A kutatás a HÖOK Mentorprogram és a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet együttműködésében jött létre, a kutatást szintén Bauer Béla vezette. Az adatokat a HÖOK Mentorprogram bocsátotta rendelkezésünkre.

⁶ A hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetűekről információt szolgáltató adatbázis tehát se nem valószínűségi, se nem teljes körű adatgyűjtés eredménye, így az adatok pontosságára vonatkozóan nem tehetünk statisztikai kijelentéseket. A kérdőívet kitöltők egy többszörösen szűrt sokaságot jelentenek a felsőoktatásban tanuló összes 2009/2010-es tanévben elsőéves HH/HHH hallgatóhoz képest: első szűrőt a Mentorprogramba való jelentkezés jelenti, másodikat az érvényes e-mail cím megléte, a harmadikat pedig a válaszadás ténye. Ennek ellenére rendkívül értékesek az adatok, hiszen e viszonylag kisszámú hallgatói csoportból egyéb adatgyűjtés során lehetetlen megfelelő számú egyéntől információt beszerezni. A 2009-es felvételi eljárás során összesen 9995 jelentkező kért ezeken a jogcímenek többletpontot (Bódi–Garai, 2011), akiknek jelentős része – leszámítva a mesterszakra jelentkezőket, illetve a sikertelenül felvételizőket – a Mentorprogram célcsoportját alkotná.

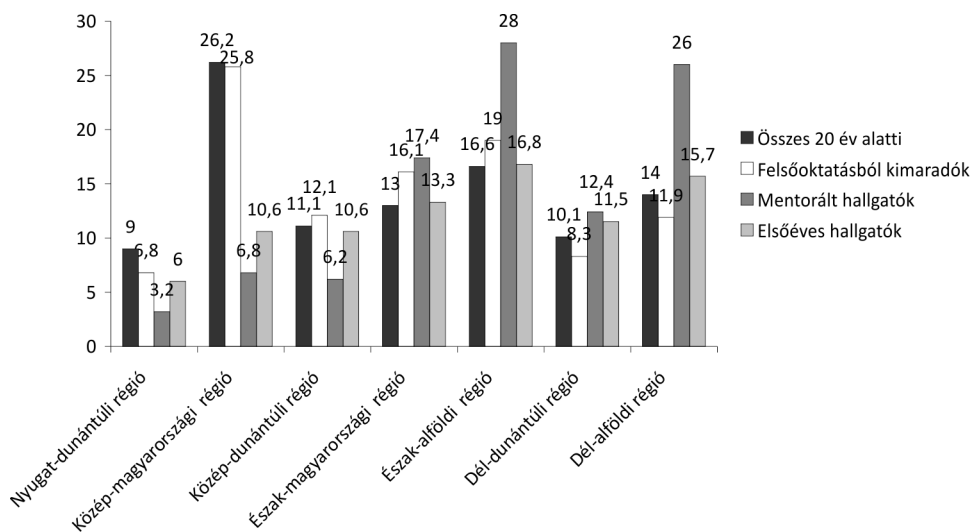
⁷ Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a minta egyes részcsoportjain belül vett becslések várhatóan nagyobb hibát produkálnak a megszokottnál, ami azonban ekkora elemszám esetén még mindig nem számottevő. Megnyugvársra adnak okot továbbá az elemzés során tapasztalt, a hibahatárt meghaladó jelentős különbségek is.

a felsőoktatásban tanuló nem HH/HHH fiatalok, illetve a felsőoktatásba be nem került hátrányos helyzetűek, hanem a teljes populáció releváns részcsoportjai, tekintet nélkül azok szociális hátterére.⁸

A mentorált hallgatók területi elhelyezkedése

A hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű jelentkezők állandó lakóhelyüket tekintve az ország területi egyenlőtlenségeinek megfelelően nem homogénean oszlanak el (Szemerszki, 2012). Adatbázisunkban is ezt tapasztaljuk, így a másik két csoporttal való összevetésük már a területi dimenzió esetében is releváns (2. ábra). Az adatok összehasonlíthatósága érdekében az ábrán feltüntettük az összes 20 évnél fiatalabb regionális megoszlását is, melynek forrása szintén az Ifjúság2008 kutatás adatbázisa. Ez az eloszlás többé-kevésbé megfelel az elsőéves hallgatók területi elhelyezkedésének.

2. ábra. Az elsőéves hallgatók, a mentoráltak, illetve a felsőoktatásból kimaradó fiatalok állandó lakóhelyének megoszlása régióként (százalékban)

⁸ Ugyanakkor az eredmények értelmezésekor figyelembe kell vennünk, hogy a két adatbázis lekérdezése között eltelt közel két év, így a különbségek egy részét az idő múlása is magyarázhatja. Problémát jelent az is, hogy az Ifjúság2008 adatbázis alapján nem tudunk választ adni arra, hogy a törvényi értelemben HH/HHH fiatalok mekkora arányát teszik ki a kijelölt két kontrollcsoportnak, emiatt leválogatni sem tudjuk őket, így tiszta összehasonlításhoz sem juthatunk.

A hátrányos helyzetűek az Észak-Alföld, a Dél-Alföld, az Észak-Magyarország, illetve a Dél-Dunántúl régióban felülreprezentáltak, míg a többi régióban – legfőképpen Közép-Magyarországon – jelentős az aránybeli lemaradásuk. A felsőoktatásból kimaradók a fejlettebb régiókban inkább az elsőéves hallgatókhoz hasonló arányokat mutatnak, míg a hátrányosabb régiókban többnyire a két csoport közötti átmenetet képviselik.

Természetesen a hátrányos helyzetűek felsőoktatási intézmények székhelye alapján vett megoszlása sem egyenletes, bár ebbe beleszól az egyes megyék/regiók felsőoktatási intézményekkel való ellátottsága is. Így a hátrányokkal erősen sújtott, ugyanakkor felsőoktatás-hiányos Nógrád megyében például szinte nem is találunk mentoráltakat, míg a legkedvezőbb helyzetben lévő fővárosban kimagasló a létszámuk annak ellenére is, hogy a HH/HHH hallgatók alulreprezentáltak a Budapestre felvételizők körében (Ceglédi–Nyüsti, 2011).

Társadalmi háttér

A szülők iskolai végzettsége

A szülők iskolai végzettsége – ahogy a tanulmányban már kitértünk rá – erős kapcsolatban van gyermekük iskolai eredményességével, iskolaválasztásával, társadalmi mobilitásával és számtalan egyéb tényezővel, ami kihat a fiatal életésélyeire. A jogilag meghatározott hátrányos helyzethez ugyanakkor csak másodlagosan kapcsolódik a szülő(k) alacsony iskolai végzettsége, hiszen ez csak a halmozottan hátrányos helyzet kategóriájában feltétel. Emiatt releváns kérdés, hogy a mentorált hallgatók szülei milyen jellegzetességeket mutatnak ebben a tekintetben. Azért is különösen érdekes a kérdés, mert a jelentkezéskor többletpontot igénylőknek csak töredéke esik a HHH kategóriába (Bódi–Garai, 2011), így a többiek szüleinek iskolai végzettségéről kevés információnk van.

Előzetesen azt vártuk, hogy az elsőévesek szülei mind a mentorált hallgatók, mind pedig a felsőoktatásból kimaradók szüleit jelentősen felülmúlják legmagasabb iskolai végzettségüket tekintve. A 2. táblázat adatai igazolják feltevésünket: a legkedvezőbb képet mind az anya, mind az apa iskolai végzettségét tekintve az elsőéves hallgatók mutatják, őket követik jelentősen lemaradva a mentorált hallgatók, azonban még tőlük is számottevően leszakadnak a felsőoktatásból kimaradók.

Minden második felsőoktatásból kimaradó fiatalnak legfeljebb nyolc általánost végzett az édesanyja, és az édesapáknak is közel kétötöde tartozik ebbe a kategóriába. Ehhez képest a mentoráltak kedvezőbb képet mutatnak, hiszen itt körülbelül feleannyian vannak a legalsó iskolázottsági kategóriába tartozó szülők (29,1%, illetve 15,9%). Azonban a mentoráltak körében tapasztalt arányoknak is csak körülbelül ötödét-hatodát tesz ki az elsőévesek körében megfigyelt értékek (5,5%, illetve 2,9%). A felsőfokú végzettség esetében éppen fordított a helyzet: itt a mentoráltak szüleihez képest körülbelül háromszor-négyszer, a kimaradókhöz képest pedig körülbelül ötször vagy akár nyolcszor többen esnek ebbe a kategóriába az elsőévesek szülei közül.

2. táblázat. Az anya és az apa legmagasabb iskolai végzettségének megoszlása a vizsgált csoportokon belül (százalékban)

	Elsőéves hallgatók	Mentorált hallgatók	Felsőoktatásból kimaradók
Anya legmagasabb iskolai végzettsége			
Legfeljebb nyolc általános	5,5	29,1	50,3
Szakmunkásképző, szakiskola	15,7	21,1	23,7
Érettségi	38,0	36,5	18,7
Felsőfokú végzettség	40,8	13,3	7,3
Apa legmagasabb iskolai végzettsége			
Legfeljebb nyolc általános	2,9	15,9	38,6
Szakmunkásképző, szakiskola	26,9	47,6	43,1
Érettségi	31,8	26,7	13,7
Felsőfokú végzettség	38,4	9,8	4,6
N	181	422	473

Egyértelmű lejtő rajzolódik ki tehát a szülők iskolai végzettségét tekintve az elsőévesektől a mentoráltakon át a felsőoktatásból kimaradók felé. Ezen a lejtőn a mentoráltak és a felsőoktatásból kimaradók között létezik valahol egy sorsdöntő töréspont, ahol eldől: a továbbtanulás vagy a lemorzsolódás felé billen a mérleg nyelve.

Súlyos életesemények bekövetkezése

A fiatalok szociális helyzetük vagy családi körülményeik okán kerülnek a hátrányos helyzetű kategóriába, amik összefüggnek olyan súlyos életeseményekkel, mint valamelyik szülő halála, jelentős anyagi veszteség, vagy munkanélkülivé válás a családban stb. A következőkben ezért áttekintjük, hogy a kérdőívben felsorolt nyolc súlyos életesemény közül a vizsgált csoportok tagjai melyiket és milyen arányban élték át nagykorúságukig.⁹ Feltételeztük, hogy ebben a tekintetben is az elsőévesek a legerencsésebbek, míg az igazoltan hátrányokkal küzdő mentorált hallgatóknál jelentősen kedvezőtlenebb értékeket vártunk. Ugyanakkor a felsőoktatásig el nem jutó csoport tagjainak életében is feltételeztük a krízisek intenzív jelenlétét, hiszen közel felük legkésőbb az általános iskola elvégzése után kihullott az oktatásból, ráadásul ezek a családok a szülők rendkívül alacsony iskolai végzettsége miatt sokkal sérülékenyebbek a gazdasági jellegű problémákra.

⁹ Az Ifjúság2008 kutatás kérdőívében a 14 éves korig bekövetkezett eseményekre kérdezték rá, míg a mentoráltak esetében a nagykorúságig bekövetkezettek. Az eredményekben tapasztalt eltérések egy része a kérdésfeltevés különbségének is tulajdonítható.

3. táblázat. A súlyos életesemények bekövetkezésének gyakorisága a vizsgált csoportokban (százalékban)

Súlyos életesemény a családban	Elsőéves hallgatók	Mentorált hallgatók	Felsőoktatásból kimaradók
Szülő(k) halála	2,5	11,4	7,4
Szülők válása	19,7	28,9	24,0
Szülő(k) rendszeres lerészegedése	7,9	24,6	12,7
Öngyilkosság vagy -kísérlet a családban	2,5	10,9	4,7
Szülő(k) munkanélkülivé válása	15,7	52,6	21,0
Súlyos anyagi veszteség a családban	10,2	44,1	19,1
Durva veszekedések a szülők között	16,5	32,2	21,1
Rendszeresen verték/bántalmazták	1,3	5,2	3,0
N	181	422	473

A 3. táblázatból láthatjuk, hogy valóban az elsőévesek értékei a legkedvezőbbek, bár meg kell jegyeznünk, hogy körükben is több mutató esetében 10–15% fölé kúsznak a gyakoriságok, melyek a szülők közötti konfliktusokhoz, illetve a gazdasági nehézségekhez kötődnek. Hozzájuk képest a felsőoktatásból kimaradók közül kétszer többen éltek át családjukban öngyilkossági kísérletet vagy öngyilkosságot; súlyos anyagi veszteséget; illetve rendszeres verést/bántalmazást. A többi felsorolt negatív életesemény is körülbelül 5 százalékponttal gyakoribb körükben, mint az elsőéveseknél.

A megkérdezett nyolc item mindegyikében a mentorált hallgatók esetében a legmagasabbak az arányok. Családi körülményeik a megélt krízisek tekintetében sokkal rosszabbnak mutatkoznak még azoknál a fiataloknál is, akik nem jelennek meg a felsőoktatásban, bár láthatuk, hogy a szülők iskolai végzettségét tekintve egyértelműen kedvezőbb helyzetben vannak náluk. A munkanélkülivé válást és a súlyos anyagi veszteséget közel minden második mentorált megélte családjában, a szülők közötti durva veszekedéseket harmaduk, míg válásukat vagy rendszeres lerészegedésüket körülbelül negyedük tapasztalta meg. A szülők halála vagy valamely közeli rokon öngyilkossága több mint tizedüket érintette, de még a rendszeres verésben is része volt minden huszadik HH/HHH hallgatónak. Nem ritka, hogy négyszer-öttször akkora arányban tapasztaltak meg körükben egyes kríziseket, mint az elsőévesek között, de a felsőoktatásból kimaradókhöz képest is akár kétszeres arányokat láthatunk esetükben.

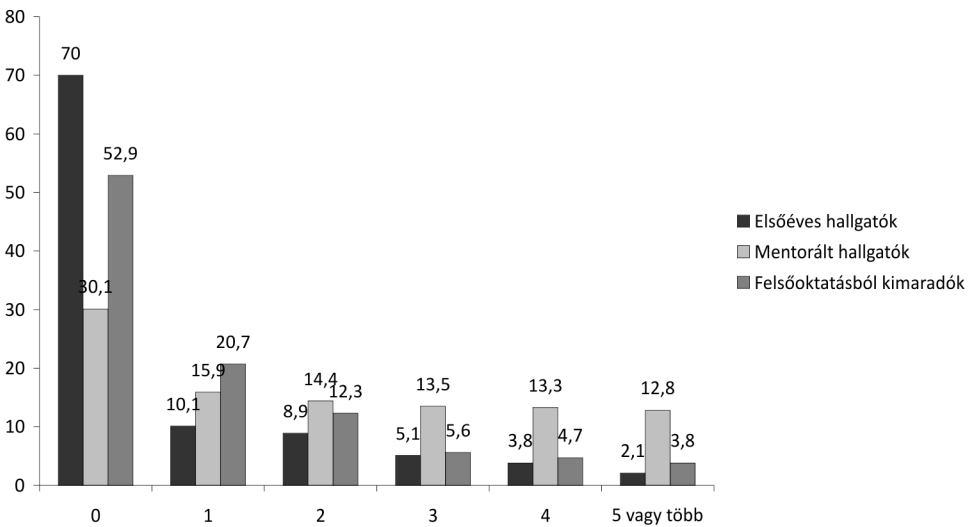
Az egyes súlyos életesemények tartalmából, illetve a kapott magas arányokból azt feltételezzük, hogy átfedéseket találhatunk közöttük, tehát egy-egy krízis nem önmagában érintheti az egyes egyéneket, hanem vélhetően kumulálva jelennek meg az életükben. Vajon az egyes csoportokat milyen mértékben jellemzik együttesen a felsorolt problémák, illetve mekkora része az a fiataloknak, akik teljesen kimaradtak ezekből a terhekből?

A 3. ábra arról ad képet, hogy összesen hány negatív életesemény és milyen arányban fordult elő az egyes csoportokban. Míg az elsőéves hallgatók 70%-a védett a felsorolt nyolc krízissel szemben, illetve a felsőoktatásból kimaradók több mint felének is ismeretlenek voltak

ezek az események, addig a mentoráltaknak ezt csak kevesebb mint harmada mondhatja el magáról. Miközben az elsőévesek, illetve a kimaradók aránya folyamatosan elfogy a krízisek számának növekedésével, addig a HH/HHH hallgatóknak még mindig több mint tizedük mondhatja el magáról, hogy a felsoroltak közül öt vagy több esemény bekövetkezett életében.

A mentoráltak többsége tehát olyan környezetben nőtt fel, ahol a súlyos életesemények együttesen voltak jelen. E csoport tagjai mindezek ellenére kerültek be az egyetemre/főiskolára, így többségüket alighanem méltán tekinthetjük *rezilienseknek*, azaz olyan diákoknak, akik „hátrányaik ellenére *boldogulnak*” (Ceglédi, 2012).

3. ábra. Az együttesen bekövetkezett súlyos életesemények számának megoszlása a vizsgált csoportokban (százalékban)

Nyelvtudás

Miért annyira fontos ez?

A nyelvtudás több szempontból is kiemelkedő szerephez jut a felsőoktatáshoz kapcsolódóan. Egyrészt elősegíti a felsőoktatásba, azon belül pedig a magasabb presztízsű képzésekre való bejutást, hiszen biztos többletpontot jelent a legalább középfokú C típusú nyelvvizsgálóval rendelkezőknek.

A felsőoktatás és a tudomány világában is egyre több szakterületen, illetve bizonyos képzéseken eleve tanulmányi és szakmai hátrányba kerülnek azok a hallgatók, akik nem ismerik magabiztosan az angol nyelvet. A nyelvtudás és a felsőoktatás másik fontos kapcsolódási pontja a diploma kiadásának nyelvvizsgálóhoz kötése, ami a magasabb képzési szinteken egynél több nyelv bizonyított ismeretét is előírja.

A szellemi foglalkozások többségénél egyértelmű elvárás, míg fennmaradó részüknél előny a magas szintű nyelvtudás, tehát a nyelvismeret kérdése az elhelyezkedési esélyekre is jelentősen kihat. Emellett mind a tanulási, mind pedig a munkavállalási célú tapasztalat- és tökélyűjtés lehetőségeit beszűkíti a kellő nyelvismeret hiánya.

Egyenlőtlenségek a nyelvtudás terén

A biztos nyelvtudás megszerzése nehezebb feladatok elé állítja a hátrányosabb társadalmi csoportokat, hiszen tagjai általában eleve alacsonyabb színvonalú nyelvi képzést nyújtó iskolákba járnak, a magántanárok, nyelviskolák, nyelvkönyvek, valamint a nyelvvizsgadíj pedig komoly, gyakran vállalhatatlan anyagi terheket ró rájuk.

4. táblázat. A vizsgált csoportok nyelvismerete a négy leggyakrabban beszélt nyelv vonatkozásában (százalékban)

	Elsőéves hallgatók	Mentorált hallgatók	Felsőoktatásból kimaradók
Beszéli-e a nyelvet?			
Angol	87,8	70,4	71,7
Német	60,5	44,8	51,9
Francia	11,3	5,9	2,6
Olasz	11,6	3,6	5
Legalább középfokon beszélők aránya			
Angol	62,1	41,7	27,9
Német	36,9	22,2	13,8
Francia	4,9	1,4	0,9
Olasz	5	0,9	1,8
Hány nyelvet beszél a valamilyen nyelvet beszélők arányában?			
Egy	40	42,4	70,6
Kettő	52,7	47,4	26,6
Három vagy több	7,3	10,2	2,8

A fentiek miatt releváns kérdés, hogy milyen különbségek rajzolódnak ki a nyelvismeret tekintetében a három csoport között. A 4. táblázat az önbevalláson alapuló nyelvtudást illetően egyértelműen az elsőéves hallgatók fölényét rajzolja ki: csaknem kilenczedük beszéli az angol nyelvet, s a legalább középfokú angol nyelvtudással rendelkezők aránya is közel kéthar-

ados. A többi három nyelv esetében is többnyire a másik két csoportot meghaladó nyelvtudásról számoltak be.¹⁰

A nyelvet beszélők aránya még a felsőoktatásból kimaradók előnyét sejteti a mentoráltakkal szemben, azonban a legalább középszinten beszélők, illetve a több nyelven beszélők arányából egyértelműen kiderül lemaradásuk a HH/HHH csoporthoz képest is. Az egy nyelvet sem beszélők arányáról a válaszhányok miatt sajnos nem tudunk adatokat szolgáltatni az Ifjúság2008 kutatás adatbázisából, így az összehasonlíthatóság lehetősége elvész. A mentoráltak esetében 16% nyilatkozik úgy, hogy egyik nyelvet sem beszél, mindezt annak ellenére, hogy egy nyelvből érettségi vizsgát kellett tenniük.

Munkavállalás

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a vizsgált csoportok tagjai milyen arányban dolgoznak jelenleg.¹¹ Az aktuálisan semmilyen formában sem tanuló fiataloknál vártuk a legmagasabb foglalkoztatási arányokat, míg az elsőéves, hátrányokkal kevésbé érintett hallgatóknál a legalacsonyabbakat. Várakozásaink beigazolódtak: az elsőévesek alig több mint ötöde (21,1%),¹² a mentoráltak több mint harmada (37,2%), míg a felsőoktatásból kimaradóknak közel fele (46,2%) dolgozik a kérdőív kitöltésének idején. A mentoráltak magasabb foglalkoztatását az anyagi kényszerek magyarázhatják, amit az is valószínűsít, hogy mindössze alig több mint tizedük tekinti a munkát fő tevékenységének. A hallgatók munkavállalása negatívan hathat teljesítményükre, hiszen csökkenti a tanulásra szánható időkeretet, így a teljesítményalapú ösztöndíjak megszerzésének esélyét is. A felsőoktatásból kimaradók viszonylag alacsony foglalkoztatási aránya is jelzi az alacsony iskolai végzettségből fakadó hátrányokat: további közel tizedük eltartott, 15%-uk ellátás nélküli munkanélküli, de segélyezett vagy munkanélküli ellátásban részesülő fiatalok is vannak közöttük, továbbá találunk születéshez kapcsolódó inaktív vagy rokkantnyugdíjas egyéneket is.

Ehhez kapcsolódóan arra is kíváncsiak voltunk, hogy átlagosan mekkora összegről rendelkeznek havonta a csoportok tagjai. Sajnos nem tudhatjuk pontosan, hogy a kitöltők mit értek bele ebbe az összegbe, így több bizonytalansággal is számolnunk kell az adatok értelmezésekor. Nem tudhatjuk, hogy a kitöltők lakhatásuk költségeit például beleszámolták-e, vagy kik azok, akik nagy mennyiségű élelmiszert visznek el magukkal otthonról, így keveset kell arra költeniük, esetleg a jelenleg is szüleikkel élőknek mi mindent kell maguknak finanszíroz-

¹⁰ Csak a leggyakrabban beszélt négy nyelv (angol, német, francia, olasz) esetében közlünk adatokat. A többi megkérdezett nyelv ismerete egyik esetben sem érte el a 2%-ot.

¹¹ A mentoráltak között alacsony arányban ugyan, de nem nappali tagozatos hallgatókat is találunk, ezért a kontrollcsoport kiválasztásánál az elsőéves hallgatók között is meghagytuk az erre a munkarendre járókat. Mivel a mentoráltaknak nem tették fel a kérdést, hogy milyen tagozaton tanulnak jelenleg – bár tisztában vagyunk vele, hogy ennek kiemelkedő hatása van a munkavállalásra –, sajnos nem tudjuk külön elemezni a különféle tagozatra járókat.

¹² A nappali tagozaton tanulók esetében ez az arány csak mindössze 9%.

niuk stb. Az átlagok még így is informatívak lehetnek, de hangsúlyozzuk, hogy arról nincsen információnk, hogy mi mindenre kell ezt a pénzmennyiséget beosztaniuk a csoportok tagjainak. Az elsőéves hallgatók havi 32 ezer forintról, a mentoráltak 34 ezerről, míg a kimaradók 50 ezer körüli összegről adtak átlagosan számot. A HH/HHH hallgatók némileg magasabb átlaga mögött az adatok leírt bizonytalansága mellett a nagyobb arányú munkavállalás, illetve a felsőoktatásban kapható különféle szociális támogatások állhatnak. Ugyanakkor tudjuk rólok, hogy háromnegyedük nem kap otthoni támogatást, felük a Bursa Hungarica ösztöndíjtól is elesik, harmaduknak a rendszeres szociális támogatás sem jelent bevételi forrást, illetve csak harmaduk kap tanulmányi ösztöndíjat. Mivel a tanulmányi ösztöndíj a hallgatók tanulmányi teljesítmény szerinti jobbik 50%-át illeti meg (51/2007. kormányrendelet), úgy tűnik, a HH/HHH hallgatók alulreprezentáltak ennek megszerzésekor.

Külföld

A fontos tapasztalatokat jelentő külföldi tanulmányokra, illetve a jó kereseti lehetőségeket biztosító külföldi munkavállalásra való hajlandóságot is megvizsgáltuk. A korábban bemutatott eltérő nyelvismeret miatt azt vártuk, hogy az elsőévesek migrációs potenciálja a legnagyobb, míg a kimaradóké a legalacsonyabb.

5. táblázat. A külföldi tanulmányokat, illetve külföldi munkavállalást tervezők aránya a vizsgált csoportokban (százalékban)

	Elsőéves hallgatók	Mentorált hallgatók	Felsőoktatásból kimaradók
Tervez-e külföldi tanulmányokat?			
Igen	30,7	34,6	5,7
Nem	56,2	44,5	88,2
Nem tudja/válaszhiány	13,1	20,9	6,1
Tervez-e külföldi munkavállalást?			
Igen	40,4	55,7	23,7
Nem	43,8	23,2	67,8
Nem tudja/válaszhiány	15,8	21,1	8,5

Az 5. táblázat adatai a felsőoktatásból kimaradók alacsony hajlandóságát beigazolták, bár negyedük még így is tervez külföldi munkavállalást. Meglepetésünkre azonban a mentoráltak tanulmányi, illetve munkavállalási célú migrációs potenciálja a legnagyobb, ráadásul a bizonytalanok is körükben vannak többen. A külföldi tanulmányokkal lehetséges, hogy éppen a hiányos nyelvtudásukat akarják fejleszteni, ezért haladják meg némileg az elsőévesek arányait (több mint harmaduk tervez ugyanis külföldi tanulmányokat). Magyarazatként szolgálhat

ugyanakkor az is, hogy az oktatási rendszer számos szűrőjén sikeresen túljutott szelektált sokaságról van szó, akik hátrányaik ellenére ambiciózusabbak a megszokottnál. A kimondottan magas külföldi munkavállalási hajlandóságra (55,7%) több magyarázat is adódhat. Egyrészt nagyobb szükségük van magasabb saját jövedelemre, mint hátrányokkal kevésbé érintett társaiknak, másrészt nagyobb arányban származnak és tanulnak azokban a régiókban, ahol rosszabbak az elhelyezkedési esélyek és a bérkilátások, így motiváltabbak lehetnek az ország elhagyására. Végül az is befolyásoló erővel bírhat, hogy a családban bekövetkezett nagyszámú krízis miatt kevésbé kötődnek szüleikhez és otthonukhoz, így könnyebben hagyják el az országot. Természetesen tudnunk kell, hogy kutatások szerint a migrációs tervek jelenős részét nem követi tényleges cselekedet (pl. Hárs és mtsai., 2004).

Összegzés

A tanulmány arra tett kísérletet, hogy bemutassa a számtalan szelekciós szűrőn túljutott, felsőoktatásba bekerült hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok jellegzetességeit. Az elemzéshez két olyan kontrollcsoportot is kijelöltünk, melyek bizonyos szempontokból hasonlítanak célcsoportunkra. Így a mentorált hallgatók sajátosságait összevetettük a velük azonos képzési szinteken, évfolyamon, tagozaton és munkarendben tanuló társaikéval, illetve a jelenleg semmilyen formában sem tanuló, legfeljebb az érettségit megszerző 20 évnél fiatalabbakkal.

Eredményeink szerint a szülők iskolai végzettségét tekintve a felsőoktatásból kimaradók helyzete a legkedvezőtlenebb, akiket a mentorált hallgatók követnek még mindig jócskán lemaradva elsőéves hallgatótársaiktól. A család életében bekövetkezett súlyos életesemények azonban a legnagyobb valószínűséggel a mentoráltak körében tapasztalhatók, ráadásul ezek a krízisek kimutathatóan kumulálódnak is az egyének életében.

A HH/HHH hallgatók nyelvtudása jelentősen jobb felsőoktatásból kimaradó társaikénál, azonban közel sem éri el az elsőévesek értékeit. Ennek ellenére körükben terveznek a legmagasabb arányban tanulmányi vagy munkavállalási célú külföldi tartózkodást.

A mentoráltak hallgatótársaiknál nagyobb arányban (37%) kényszerülnek munkavállalásra felsőfokú éveik során, ez tanulmányi teljesítményükre is kedvezőtlen hatást gyakorolhat. A szociális hátrányokból fakadó teljesítményhátrány mellett feltehetően ennek is lehet az oka, hogy a tanulmányi ösztöndíjak megszerzése során alulreprezentáltak a csoport tagjai.

Az eredményekből az látszik, hogy még a felsőoktatásban is kikapinthatóak a hátrányos helyzetből fakadó esélykülönbségek, ugyanakkor a mentorált hallgatók csoportja még mindig szerencsésnek mondhatja magát a felsőoktatáson végleg kívül rekedt társaikhoz képest, hiszen így lehetőséget kapnak a diploma megszerzésére és az ahhoz kötődő életesélyek jövőbeli elérésére.

Hivatkozások

- Andor M., Liskó I. (1999): *Iskolaválasztás és mobilitás*. Iskolakultúra-könyvek, OKTK.
- Bódi E., Garai O. (2011): Előnyben részesítés a felsőoktatási felvételi eljárásban. *Felsőoktatási MŰHELY*, 2011/1. 71–80.
- Bourdieu, P., Passeron, J. C. (1977): *Reproduction* – bevezetés. (magyar fordítás kéziratban).
- Ceglédi T. (2012): Reziens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle* (megjelenés alatt).
- Ceglédi T., Nyüsti Sz. (2011): „A jók mennek el?” Szelektív elvándorlás Hajdú-Bihar megye felvételizői körében. *Felsőoktatási MŰHELY*, 2011/4.
- Cs. Czachesz E., Radó P. (2009): Oktatási egyenlőtlenségek és speciális igények. In: Halász G., Lannert J. (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2003*. <http://www.ofi.hu/tudastar/jelentes-magyar/9-oktatasi-090617> (Letöltés ideje: 2011. június 26.)
- Fazekas K., Kézdi G. (szerk.) (2011): *Munkaerő-piaci tükrök 2011*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest.
- Ferge Zs. (1972): A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. *Szociológia*, 1972/1. 10–35.
- Gaszó F. (2006): Társadalmi struktúra és iskolarendszer. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metaszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest. 207–224.
- Havas G. (2006): A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek óvodáztatási helyzete. In: Havas G., Liskó I. (szerk.): *Óvodától a szakmáig*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 10–39.
- Hárs Á., Simonovits B., Sik E. (2004): Munkaerőpiac és migráció: fenyegetés vagy lehetőség? In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Társaság, Budapest. 272–289.
- Keller J., Mártonfi Gy. (2009): Oktatási egyenlőtlenségek és speciális igények. In: Halász G., Lannert J. (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2006*. <http://www.ofi.hu/tudastar/jelentes-magyar/keller-judit-martonfi> (Letöltés ideje: 2011. június 26.)
- Kovács A. (2010): *HÖÖK Mentorprogram – Kutatás 2009/2010*. Letölthető: http://hook.hu/hu/c/document_library/get_file?uuid=31b0ee5e-aebd-4644-8504-a096cac79a34&groupId=10531 (Letöltés ideje: 2012. május 25.)
- Kovács A., Szücs G. (szerk.) (2011): *Esélyerősítés: Talpraesettséggel és szívvel*. Kézikönyv a HÖÖK Mentorprogram mentorai számára. HÖÖK, Budapest.
- Kovács K., Hablicsek L. (2006): *Iskolázottság és halandóság*. Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet, Budapest.
- Róbert P. (2004): Iskolai teljesítmény és társadalmi háttér nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2004*. Társaság, Budapest. 193–205.
- Szabó A., Bauer B. (szerk.) (2009): *Iffúság2008 Gyorsjelentés*. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.
- Szemerszki M. (2009a): Hallgatók az átalakuló felsőoktatásban. In: Jancsák Cs. (szerk.): *Pilánatfelvételek a Kárpát-medencei iffúságról*. 13–27.

- Szemerszki M. (2009b): Az Eurostudent felmérés magyarországi kapcsolódásai. In: Hrubos I. (szerk.): *Műhelytanulmányok. NFKK Füzetek 2.* Budapesti Corvinus Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, Budapest. 42–70.
- Szemerszki M. (2012): A felsőoktatásba jelentkezők jellemzői. In: Szemerszki M. (szerk.): *Az érettségőtől a mesterképzésig. Továbbtanulás és szelekció.* Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. 19–50.
- Szűcs G. (szerk.) (2009): *HÖÖK Felsőoktatási Mentorprogram. Kézikönyv mentoroknak 2009.* Alumni Kiadó Kft., Budapest.
- Veroszta Zs. (2012): *Frissdiplomások 2011.* Kutatási zárótanulmány. http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/DPR/Frissdiplomasok_2011_kutatasi_zarotanulmany.pdf. (Letöltés ideje: 2012. április 08.)
2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a0500139.tv. (Letöltés ideje: 2012. május 26.)
- 51/2007. (III. 26.) kormányrendelet a felsőoktatásban részt vevő hallgatók juttatásairól és az általuk fizetendő egyes térítésekről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700051.KOR. (Letöltés ideje: 2012. május 26.)
- 198/2009. (IX.15.) kormányrendelet a felsőoktatásban részt vevő hallgatók juttatásairól és az általuk fizetendő egyes térítésekről szóló 51/2007. (III. 26.) kormányrendelet módosításáról. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk09129.pdf>. (Letöltés ideje: 2012. május 26.)

Fotó: Bruckner Nikolett